

De politieke invloed van de kredietcrisis

De opkomst van populisme in Europa

Bachelorscriptie economie en bedrijfseconomie

Auteur: Sem Reijman
Student nummer: 432125
Scriptiebegeleider: Dr. J. Kil
Eind datum: December 2018
Meelezer: Dr. R. de Blik

ABSTRACT

Sinds de wereldwijde crisis van 2009 zijn er op politiek gebied veel ontwikkelingen geweest. In Italië zit inmiddels een extreemrechtse regering, het Verenigd Koninkrijk wil uit de Europese Unie stappen, en ook in Nederland, Duitsland en Frankrijk lijken nieuwe en/of populistische politieke partijen steeds meer steun te krijgen. In dit onderzoek wordt gekeken in hoeverre de politiek in de eerder genoemde landen beïnvloed is door de kredietcrisis. Dit wordt gedaan door alle politieke partijen te categoriseren als regerend of populistisch, aan de hand van bestaande literatuur over dit onderwerp, en te kijken of er een significant verschil zit in het aandeel van de stemmen dat zij ontvangen. De uitkomst is dat er significante verschillen zijn in Nederland, Duitsland en Frankrijk. Het Verenigd Koninkrijk laat geen verschil zien, en Italië slechts gedeeltelijk. Het effect heeft zich vooral geuit in een hoger percentage stemmen voor de populisten en een lager aantal stemmen voor reeds regerende partijen. Dit is echter niet voor alle onderzochte landen het geval. De kredietcrisis lijkt in ieder geval een duidelijke weerslag te hebben gehad op het politieke landschap in Europa.

Trefwoorden: Kredietcrisis, populisme, overheid, Europa, far right, politiek, extreemrechts

NON-PLAGIARISM STATEMENT

By submitting this thesis the author declares to have written this thesis completely by himself/herself, and not to have used sources or resources other than the ones mentioned. All sources used, quotes and citations that were literally taken from publications, or that were in close accordance with the meaning of those publications, are indicated as such.

COPYRIGHT

STATEMENT

The author has copyright of this thesis, but also acknowledges the intellectual copyright of contributions made by the thesis supervisor, which may include important research ideas and data. Author and thesis supervisor will have made clear agreements about issues such as confidentiality. Electronic versions of the thesis are in principle available for inclusion in any EUR thesis database and repository, such as the Thesis Repository of the Erasmus University Rotterdam.

INHOUDSOPGAVE

H1 - Introductie	5
H2 - Theoretisch Raamwerk	7
H3 - Data & Methodologie	14
H4 - Resultaten.....	20
H5 - Conclusie	29
Bibliography.....	30

H1 - INTRODUCTIE

De PVV heeft zich in Nederland definitief genesteld in het politieke establishment. De partij profileert zich vooral door zich uit te spreken over de vluchtelingen crisis en de islam. In de jaren na de economische crisis van 2008 is de partij van Geert Wilders sterk gestegen in aantal zetels, zowel in tussentijdse peilingen als bij daadwerkelijke verkiezingen (www.verkiezingsuitslagen.nl, sd). Een zelfde trend is te zien in de rest van Europa, waar rechts-populistische partijen sterk in opkomst zijn. In Duitsland is er de extreemrechtse AfD, die opgericht is toen de economische crisis op zijn hoogtepunt was, en zich nu voornamelijk richt op de vluchtelingen crisis (Hough, 2017). In Oostenrijk komt de rechtspopulistische FPÖ aan de macht, zij gaan regeren met de partij van de jonge Sebastian Kurz (De Volkskrant, 2017). In Groot-Brittannië heeft de radicaal rechtse UKIP ervoor gezorgd dat het land de EU gaat verlaten. Het meest recente voorbeeld is Italië, waar kort geleden een extreemrechts en populistisch kabinet is gevormd. Ook in andere Europese landen is het rechtspopulisme in opkomst.

Opvallend is dat deze politieke stroming een vlucht heeft genomen sinds de economische crisis van 2008. Ook historisch gezien zijn er voorbeelden van partijen met extreme overtuigingen die opkomen na een economische crisis. Het bekendste voorbeeld hiervan is Duitsland in de jaren '30 van de vorige eeuw, toen Hitler de macht greep tijdens een periode van economische misère. Ondanks het feit dat de rechtspopulisten zich tegenwoordig vooral richten op de problematiek rond vluchtelingen, lijkt hun gedachtengoed meer draagvlak te vinden in tijden dat het slecht gaat met de economie. Dit lijkt ten koste te gaan van de zittende regeringspartijen.

Hoewel voor velen te observeren, is het interessant om te onderzoeken of deze observatie daadwerkelijk hard te maken is. Dit onderzoek zal trachten dit te doen, met als onderzoeksvraag

Wat voor invloed heeft de economische crisis van 2008 gehad op het stemgedrag van de bevolking in Europa?

De landen die onderzocht zullen worden, zijn Nederland, Duitsland, Frankrijk, Italië en het Verenigd Koninkrijk. In deze landen zijn namelijk recentelijk verkiezingen geweest, waardoor gekeken kan worden of de invloed van de recessie langdurig is, of dat het stemgedrag van de bevolking terug is gegaan naar de staat van voor de crisis van 2008.

Dit onderzoek vindt een significant effect van de kredietcrisis op de politiek in Nederland, Duitsland en Frankrijk. Dit uit zich in een hoger percentage stemmen voor de populistische

partijen en een lager percentage stemmen voor de regeringspartijen in Nederland en Frankrijk. Duitsland laat verassend genoeg een hoger percentage stemmen voor zowel populistische als regeringspartijen zien. In Italië is er slechts een significant effect te zien op het percentage stemmen voor regeringspartijen. Het Verenigd Koninkrijk laat geen effect zien.

Het onderzoek is als volgt gestructureerd: eerst wordt er een literary review gedaan, waarin alle relevante literatuur wordt behandeld. Daarna volgt de hypothese en de beschrijving van de data, vervolgens de resultaten en tot slot de conclusie.

H2 - THEORETISCH RAAMWERK

Tegenwoordig zien wij het hebben van stemrecht als iets doodnormaals. Het overgrote gedeelte van de geschiedenis van de mensheid was deze vorm van staatsinrichting echter niet aan de orde. Eeuwenlang werden landen bestuurd door ongekozen koningen en keizers, die dit recht door gaven aan hun nageslacht. Pas rond het begin van de 20^e eeuw verspreidde de democratie zich over Europa. In Nederland werd het algemeen kiesrecht voor mannen bijvoorbeeld pas ingevoerd in 1917. Twee jaar later mochten vrouwen ook stemmen (Bosmans & van Kessel, 2011). Dit is slechts 100 jaar geleden, en zelfs toen gold het kiesrecht slechts voor burgers van 25 of ouder (Bosmans & van Kessel, 2011). De rest van Europa was inmiddels ook op de democratische staatsvorm overgegaan. In Frankrijk konden alle mannen al sinds 1848 stemmen, maar de vrouwen pas in 1946 (Bourgeois, 1919). In Duitsland kon sinds 1848 het grootste gedeelte van de mannen al stemmen, vanaf 1918 werden vrouwen hier niet langer van uitgesloten (Ramirez, Soysal, & Shanahan, 1997). Italië stapte over op het algemeen kiesrecht in 1912, het Verenigd Koninkrijk in 1918 en Nederland in 1919 (Chivers, 2017) (Bulmer-Thomas, 1996).

Stemrecht	Nederland	Duitsland	Frankrijk	Verenigd Koninkrijk	Italië
Man	1917	1848	1848	1918	1912
Vrouw	1919	1918	1946	1928	1946

Tabel 1: Jaar van invoering kiesrecht per land

In het prille begin van de democratie waren er nog geen duidelijke stromingen aan te wijzen in de politiek. Er waren in Nederland bijvoorbeeld nog geen partijen, de volksvertegenwoordiging bestond uit onafhankelijke personen (Bosmans & van Kessel, 2011). Wel was er een scheiding te zien tussen de liberalen en de conservatieven, maar zij waren nog niet verenigd (Bosmans & van Kessel, 2011). In 1879 wordt de eerste politieke partij opgericht, de Antirevolutionaire Partij (ARP). Later volgen de Sociaal-Democratische Arbeiderspartij (SDAP) in 1894 en de Rooms-Katholieke Staatspartij in 1904 (Bosmans & van Kessel, 2011).

De politiek in Europa is steeds meer te verdelen in verschillende stromingen naarmate het democratische tijdperk vordert. In Nederland zijn er in de jaren '30 liberalen, confessionelen, anti-revolutionairen en sociaaldemocraten (Bosmans & van Kessel, 2011). De anti-

revolutionairen kunnen eigenlijk onder de confessionelen geschaald worden, maar zijn nog conservatiever dan de christelijke partijen in deze categorie.

De liberalen willen traditioneel gezien zo min mogelijk overheidsingrijpen, omdat zij van mening zijn dat dit de individuele vrijheid inperkt, terwijl de sociaaldemocraten een sturende rol voor de overheid willen. De confessionelen zitten hier tussenin. Zij zijn van mening dat de overheid zich afzijdig moet houden waar dat kan, maar schuwen overheidsingrijpen niet wanneer zij dat nodig achten. De liberalen waren sterk verbonden met het gedachtegoed van Adam Smith, en zijn laissez-faire economie. Smith observeerde marktwerking in de vorm van een onzichtbare hand, waardoor iedereen door het nastreven van zijn eigen belang het algemeen belang diende. De liberalen konden zich hier goed in vinden, omdat het een argument was tegen overheidsingrijpen in de markt (Dewey, 1935). Ze hadden het lange tijd voor het zeggen in de Tweede Kamer, namelijk van 1848 tot 1888. In dat jaar wordt er voor het eerst een christelijk kabinet gevormd door de confessionelen en de antirevolutionairen (Bosmans & van Kessel, 2011).

Onder de confessionelen vallen de traditioneel christelijke partijen, zoals tegenwoordig het CDA. In de vroege 20^e eeuw waren dit de ARP, RKSP en CHU. Zij kenmerken zich door conservatieve denkbeelden en de focus op het geloof in kwesties als onderwijs. Na de 1^e wereldoorlog hebben de confessionelen lange tijd het parlement gedomineerd, soms zelfs met een absolute meerderheid (Bosmans & van Kessel, 2011).

Het socialisme maakte in het begin van de 20^e eeuw een opmars in Europa, dankzij de wijdverbreide denkbeelden van Karl Marx. De meeste Europese landen hadden in 1914, het jaar dat de 1^e wereldoorlog begon, al partijen die de arbeidersklasse vertegenwoordigden (Steenon, 1991). Sindsdien geldt steeds meer het onderscheid tussen links en rechts, links zijnde socialistisch en tegen ongelijkheid en rechts meer conservatief en bereid om ongelijkheid te accepteren (Thorisdottir, Jost, Liviatan, & Shrout, 2007). De socialisten zijn van mening dat het kapitalisme inhoudt dat de arbeiders uitgebuit worden om zoveel mogelijk winst te maken. Hun streven is een klasseloze samenleving, waarin de zeggenschap over het kapitaal bij de gemeenschap ligt. De socialisten in Nederland hadden in eerste instantie doelen als algemeen kiesrecht en sociale voorzieningen, die nu in heel Europa ingevoerd zijn (Bosmans & van Kessel, 2011). Hun invloed is duidelijk terug te zien in onze huidige maatschappij.

De meest vergaande vorm van socialisme, namelijk het communisme, werd na de oorlog kortstondig een kracht om rekening mee te houden in de tweede kamer. De Communistische Partij van Nederland kreeg namelijk 10,6% van de stemmen tijdens de eerste naoorlogse verkiezingen (www.verkiezingsuitslagen.nl, sd). Na de start van de Koude Oorlog tussen de Sovjet-Unie en de Verenigde Staten sloeg de sfeer in Nederland echter volledig om wat betreft het communisme. Directe aanleiding hiervoor was de geweldadige machtsgreep van communisten in Praag. Nederland en de rest van West-Europa sloten zich aan bij de VS in dit conflict. Als gevolg hiervan leed de CPN grote verliezen tijdens de verkiezingen en haar leden werden bovendien voor een periode van bijna 20 jaar geweerd uit tal van belangrijke commissies, in het bijzonder de commissie Buitenlandse Zaken (Bosmans & van Kessel, 2011).

De Koude Oorlog zal lange tijd van invloed zijn op het politieke landschap in Europa. In de turbulente jaren '70 en '80 vonden er massale protesten tegen kernwapens plaats, gedurende de wapenwedloop tussen de VS en de Sovjet-Unie. Er kwamen linkse milieu gerichte partijen op en er ontstond een roep om meer gelijke kansen voor vrouwen en minderheden (Betz, 1994). In 1989 onstond bijvoorbeeld Groenlinks uit een fusie van 4 partijen, waaronder onder andere de CPN, die toen al jaren een zieldogend bestaan leed (Bosmans & van Kessel, 2011).

Als reactie op deze linkse bewegingen doet uiteindelijk het rechtspopulisme zijn intrede in de jaren '90. Zij zijn voor individualiteit, vrije marktwerking, en een beperkte rol voor de overheid, zoals de traditionele rechtse partijen. Zij gaan echter ook in tegen de sociale integratie van minderheden en zijn soms verkapt xenofobisch. Over het algemeen gebruiken zij sentimenten als angst onder de bevolking om steun te vergaren voor hun gedachtengoed (Betz, 1994).

Deze stroming komt in Nederland definitief van de grond als de nieuw opgerichte Lijst Pim Fortuyn in 2006 26 zetels behaalt bij de tweedekamerverkiezingen. De charismatische Fortuyn choqueeerde in de aanloop naar de verkiezingen zijn politieke rivalen met harde uitspraken over de islam en immigratie. Zijn uitlatingen waren dusdanig controversieel dat hij uit zijn eigen partij, Leefbaar Nederland, werd gezet. Dit betekende voor deze partij echter de doodsteek, zij kelderde in de peilingen. Fortuyn weet veel kiezers te mobiliseren en spreekt blijkbaar sterke sentimenten onder de bevolking aan. De Leefbaar Nederland aanhangers stappen massaal over naar de Lijst Pim Fortuyn (LPF). Tien dagen voor de verkiezingen wordt hij vermoord door een milieu-activist. Zijn partij is evenwel erg succesvol tijdens de verkiezingen (Bosmans & van Kessel, 2011). Het kabinet Balkenende met CDA, VVD en LPF blijft door intern gerommel

echter niet lang overeind; slechts 87 dagen. De partij leidt grote verliezen bij de nieuwe verkiezingen en is vanaf 2006 niet meer vertegenwoordigd in de Tweede Kamer (Bosmans & van Kessel, 2011). De verkiezingen van 2002 hebben echter wel aangetoond dat het rechts-populistisch gedachtengoed op veel steun kan rekenen onder de Nederlandse bevolking, en Geert Wilders springt met zijn Partij Voor de Vrijheid (PVV) in dit gat. Deze partij breidt in feite voort op het gedachtengoed van Fortuyn, door de aandacht te vestigen op het gevaar van de islam en de multiculturele samenleving (Bosmans & van Kessel, 2011).

Sindsdien zijn er enkele ontwikkelingen te zien die aantonen dat het populisme definitief een grote rol heeft gekregen in de West-Europese politiek. Vroeger was het zo dat een populistische beweging begon als protest tegen de gevestigde orde, waarna zij deelneemt aan het bestuur en afsterft, doordat de traditionele politieke partijen de afgezwakte punten van de beweging overnemen (Wansink, 2017). Dat is feitelijk wat er gebeurd is met de Lijst Pim Fortuyn in 2002. Dit principe gaat echter niet meer op. De PVV en de SP zijn blijvertjes gebleken in de Nederlandse politiek. Alle politieke partijen verliezen leden en de opkomst bij de verkiezingen daalt. Ook wisselen kiezers vaker van partij. Dit is ook in andere Westerse democratieën te zien, mede doordat de nationalistische agenda van de populisten sinds de economische crisis niet alleen de lage sociaal-economische klasse lijkt aan te spreken, maar ook de middenklasse (Wansink, 2017). Hans Wansink stelt in 2017 in de Volkskrant, als voorbode op zijn boek “De Populistische Revolutie”, ook dat het gebruik van sociale media hier een bijdrage aan heeft geleverd. Volgens hem komt het de kwaliteit van het publieke debat niet ten goede, en is dit in het voordeel van de populisten (Wansink, 2017).

Ook in de rest van Europa is een sterke opmars te zien van rechtse, nationalistische anti-immigratie partijen. In Duitsland is de AFD de laatste jaren sterk gegroeid, evenals het Front National in Frankrijk (Raalte, 2016). In het Verenigd Koninkrijk heeft de politieke verschuiving zich vooral geuit door middel van het Brexit referendum, en de Italianen kozen kort geleden een geheel populistische regering (Ploeg, 2018).

Als men de politicologische literatuur beschouwt, heeft het hedendaagse populisme 3 onderscheidende kenmerken (Vossen, 2012):

- Het volk. In het populisme wordt het volk voorgesteld als een eenheid, met eigen stem, karakter en vermogen tot handelen. Er moet geluisterd worden naar het volk.
- Volkssoevereiniteit. De wil van het volk moet worden nageleefd, boven alles en ongeacht hoe deze wil tot stand komt.

- Een eveneens homogeen geachte elite die het vertegenwoordigen en uitvoeren van de wil van het volk nalaat. Populistische partijen zijn anti-establishment; de corrupte elite moet verdreven worden.

Bij democratische verkiezingen wordt verwacht dat mensen stemmen op de partij die hun voorkeuren en denkbeelden het best vertegenwoordigt. Dit gebeurt ook; traditioneel ingestelde mensen stemmen bijvoorbeeld eerder op rechtse politieke partijen (Thorisdottir, Jost, Liviatan, & Shrouf, 2007). Er is echter ook een ander fenomeen dat belangrijk is voor de hoeveelheid stemmen die een partij krijgt: de staat van de economie.

Overheden hebben veel instrumenten tot hun beschikking om de economie te beïnvloeden. Dit kan direct, door de uitgaven te verhogen. De totale productie stijgt dan immers ook, aangezien dit een optelsom is van private en publieke uitgaven (Grossman, 1988). Daarnaast verschaft de overheid de wetten en sociale zekerheid waarop de private sector is gebaseerd, bijvoorbeeld het bestaan van de individuele eigendomsrechten, het financieren van nationale defensie of het faciliteren van infrastructuur om de handel een impuls te geven (Grossman, 1988). Ook het heffen van belasting en de tarieven die hiervoor worden gehanteerd, alsmede importquotas en dergelijke, zijn van grote invloed op de economie en worden gecontroleerd door de overheid (Grossman, 1988). Ook wordt er waarde gehecht aan de grootte van de overheid. Een grote overheid gaat vaak gepaard met inefficiëntie en bureaucratie (Ram, 1986). Over deze kwesties zijn vele partijen het oneens en daarom zijn zij een beleidsaspect dat kiezers over de streep kan trekken.

Het is dan ook een logisch gevolg dat de economische standpunten die een partij erop nahoudt van groot belang zijn voor de kiezer.

In de literatuur over dit onderwerp is één principe wijdverbreid, en dat is de regel dat de burger stemt vóór de zittende overheid als het goed gaat met de economie, en tegen de zittende overheid als het slecht gaat met de economie (Key, 1964). Ten tijden van of kort na een crisis kan men dus verwachten dat de regerende partijen sterke verliezen zullen leiden.

Gesteld wordt dat de stem van een burger niet afhangt van zijn persoonlijke financiële situatie, maar dat hij vooral kijkt naar de algehele staat van de nationale economie (Stevenson, 2008). Dit gaat in tegen het idee dat de burger vooral kijkt naar zijn eigen portemonnee bij het stemmen. Traditioneel gezien stemt de lagere sociaal-economische klasse immers meer op partijen die een gelijke verdeling van inkomen willen zien (Achterberg, 2006). De impact van de economische stem lijkt per context te verschillen. Verschillende empirische onderzoeken

komen uit op mediaan percentages van respectievelijk 2 (Powwel, 1993) en 5 procent (Stevenson, 2008). Dit gaat dan om het procentuele verschil in stemmen dat de zittende partijen hebben gekregen. Dit waren echter onderzoeken uitgevoerd in ‘normale’ economische tijden. Men kan verwachten dat de reactie van de bevolking sterker is ten tijden van, of kort na, een crisis als die van 2008. Dit gebeurde bijvoorbeeld tijdens de Ierse verkiezingen in 2011, waar het aandeel in de stemmen van de zittende partij, Fianna Fáil’s, 24 procent daalde (Alan Marsh, 2012). Op de korte termijn kan een economische crisis dus een enorm effect hebben op het politieke landschap.

De mate waarin de zittende partijen gestraft worden is ook afhankelijk van de perceptie van de bevolking. Als de economische malheur niet toe te schrijven is aan de regering, heeft dit ook geen effect op het stemgedrag van de kiezer. Zo is gebleken dat burgers uit landen met een open economie minder geneigd zijn om hun regeringspartijen te straffen, omdat zij beseffen dat de overheid maar een beperkte invloed heeft (Hellwig, 2007).

Daarnaast is de verwachting dat de zittende partijen harder gestraft zullen worden in de tweede verkiezingen na de crisis, dan in de eerste verkiezingen, mits het economisch gezien nog steeds slecht gaat met het land. De reden hiervoor is dat alle regeringen het ‘slecht’ deden in de eerste jaren na de crisis. Daarna zijn sommige landen hersteld, terwijl het met andere landen nog steeds niet goed gaat. De laatste groep zal hun zittende partijen harder straffen, omdat zij minder presteren dan de regeringen van andere landen (Kriesi, 2016). Dit impliceert dat de impact van de crisis op de politiek vooral goed zichtbaar zou moeten zijn in Italië, waar het in vergelijking met de andere onderzochte landen nog steeds niet goed gaat met de economie (RTL Z, 2018).

Ook naar de invloed van economische crises op de langere termijn is onderzoek gedaan. Hieruit is gebleken dat tijden van economische tegenslag kunnen leiden tot de teloorgang van gerenommeerde partijen (Seawright, 2012). Hierbij moet de kanttekening gemaakt worden dat dit onderzoek is uitgevoerd in Zuid-Amerika, waar het politieke landschap over het algemeen minder stabiel is dan in West-Europa. Desondanks toont dit onderzoek aan dat de invloed van een economische crisis op de politiek permanent kan zijn.

Het lijkt dus duidelijk te zijn dat de zittende partijen ten tijden van een economische crisis gestraft worden bij de volgende verkiezingen. De vraag die rest is welke soort partijen profiteert van deze verliezen.

Hernandez en Kriesi (2016) onderzochten de invloed van de recessie van 2008 op het stemgedrag bij de verkiezingen in de jaren daarna. Geconcludeerd werd dat in de landen die het hardst getroffen waren, de zittende partijen ook de grootste verliezen leden bij de verkiezingen. Populistische partijen profiteerden het meest van de crisis. Het ging hierbij voornamelijk om landen in West-Europa. Oost-Europa werd ook onderzocht, maar hier was het effect minder groot. Aangenomen wordt dat dit komt omdat de Oost-Europeanen economische tegenslag meer gewend zijn dan de West-Europeanen. Zodoende straffen zij de zittende partijen ook minder, omdat het niet sterk afwijkt van de normale gang van zaken in hun land (Kriesi, 2016). Daarnaast claimen zij dat de invloed van de recessie verder gaat dan het straffen van de zittende partijen. De algemene voorspelbaarheid van het aandeel van de zittende partijen is substantieel afgenomen, en de volatiliteit van het hele systeem is toegenomen. Andere traditioneel grote en besturende partijen hebben nauwelijks geprofiteerd van de afname in stemmen voor de regerende partijen. De radicale partijen zijn de grote winnaars, zowel aan de linker- als rechterkant van het politieke spectrum. De landen die het hardst geraakt zijn, zien ook de grootste toename in het aantal stemmen voor radicale partijen. Ook is het aandeel van nieuwe partijen toegenomen in de laatste paar verkiezingen sinds de crisis, onafhankelijk van de mate van economische tegenslag in de betreffende landen. Over het algemeen kan men concluderen dat de recessie het West-Europese partijstelsel heeft gedestabiliseerd (Kriesi, 2016).

Bovenstaande leidt tot de volgende hypothese:

In tijden van economische tegenslag zullen zittende partijen verliezen leiden, terwijl de populistische partijen winnen

H3 - DATA & METHODOLOGIE

De dataset van dit onderzoek bestaat uit verkiezingsuitslagen uit 5 verschillende Europese landen, namelijk Nederland, Duitsland, Frankrijk, Italië en het Verenigd Koninkrijk. Deze landen zijn gekozen omdat zij allen kort geleden parlementsverkiezingen hebben gehouden. Van elk land zijn drie verkiezingsuitslagen opgenomen in de dataset, namelijk alle verkiezingen sinds de zomer van 2007, toen de wereldwijde crisis startte in de Verenigde Staten (NOSop3, 2017).

De opzet van het onderzoek is als volgt: Er worden drie groepen politieke partijen onderscheiden in de onderzochte landen. Deze groepen bestaan uit de zittende partijen en de populistische partijen. De zittende partijen zijn de partijen die voorafgaand aan de verkiezingen regeerden. De populistische partijen zullen nader gedefinieerd worden in dit onderzoek. De partijen die overblijven worden als overige partijen weergegeven.

Nadat de samenstelling van de twee groepen duidelijk is, wordt gekeken naar het percentage stemmen dat elke groep heeft gekregen in de verschillende verkiezingen, zowel voorafgaand als na de economische crisis van 2008. Vervolgens wordt gekeken of deze resultaten significant verschillen van elkaar door middel van een dependent t-test.

Van Frankrijk wordt de uitslag van de eerste verkiezingsronde gebruikt voor het onderzoek, om dat dit het beste de voorkeuren van de bevolking weergeeft. Na de eerste ronde vallen er namelijk kandidaten af die niet genoeg stemmen hebben gekregen, waardoor het in sommige kiesdistricten onmogelijk is om in de tweede ronde nog op bepaalde partijen te stemmen, ook al zouden de kiesgerechtigden dat willen. Daarom is ervoor gekozen om de resultaten uit de eerste stemronde te gebruiken.

Verdeling

Voor dit onderzoek worden de politieke partijen verdeeld in drie groepen, namelijk de populistische partijen, de zittende partijen en de overige partijen. Welke partijen populistisch zijn, zal bepaald worden door eerdere literatuur en onderzoeken, evenals de criteria van Vossen (Vossen, 2012), om te komen tot een selectie waar algemene consensus over bestaat. Er zullen ook partijen zijn die zich af en toe op of over de grens van het populisme begeven, maar er niet volledig onder vallen. Deze partijen zullen in de restgroep geplaatst worden.

Als eerste wordt de verdeling in Nederland behandeld. De partij die hier zonder twijfel bij de populisten valt te scharen is de PVV. Voorman Geert Wilders heeft het continu over ‘de Nederlanders’ (het volk) en dat Nederland weer van hen moet worden. Op de website van de partij staat op de voorpagina ‘Nederland weer van ons’ (PVV, 2018). Daarnaast wordt de PVV genoemd in wetenschappelijke literatuur over het populisme (Jamie Bartlett, 2012). Een partij die hier ook onder geschaald kan worden is Forum voor Democratie. Voorman Thierry Baudet spreekt regelmatig over het ‘partijkartel’, waarmee hij doelt op de heersende partijen (Baudet, 2017). Zijn voornaamste doel is het breken van dit partijkartel. Forum voor Democratie kan hierdoor aangemerkt worden als anti-establishment. Daarnaast spreekt de partij veelvuldig over ‘de burger’ en hoe zij in de maling genomen wordt door de regerende partijen (Baudet, 2017). Verder zijn er in Nederland partijen die af en toe populistische trekjes vertonen (SP, 50Plus), maar niet als volledig populistische partij aangemerkt kunnen worden.

Vervolgens de verdeling in Duitsland. De Alternative für Deutschland wordt algemeen beschouwd als populistisch (Kim, 2017). De partij schijnt neonazi’s te herbergen of in ieder geval gelinkt te zijn aan en steun te krijgen van neonazistische bewegingen (Rosche, 2018). De AfD is de enige partij in Duitsland die als populistisch geklassificeerd kan worden.

In Frankrijk zijn er twee partijen die in het algemeen gezien worden als populistisch. Dit zijn het Front National (FN) en La France Insoumise (LFI) (Ivaldi, 2018). Hij typeert de partijen en hun stemmers als autoritair, anti-europees, anti-immigratie en protectionistisch. De anti-immigratie en protectionistische aspecten stroken met de ‘eigen volk eerst’ ideologie die populisme kenmerkt (Vossen, 2012). Het FN zit aan de extreemrechtse kant van het politieke spectrum, terwijl LFI meer links is. De FN stemmers zijn voornamelijk tegen immigratie, terwijl LFI stemmers zich meer laten leiden door economische zorgen. Desondanks kunnen ze beide als populistisch worden beschouwd.

In Engeland is er van de vijf partijen die meedoen aan de verkiezingen één die geclassificeerd kan worden als populistisch. Dit is de UKIP partij. De partij is opgericht als protestbeweging tegen het verdrag van Maastricht (Tournier-Sol, 2015). Zij waren ook verantwoordelijk voor het Brexit-verdrag waardoor Engeland nu de EU verlaat. UKIP wordt algemeen gezien als populistisch en voldoet ook aan de criteria van Vossen (Vossen, 2012). Zij zijn anti-establishment en pretenderen namens het (gewone) volk te spreken, dat als eenheid wordt beschouwd (Tournier-Sol, 2015).

Ten slotte bekijken we Italië. In dit land zijn meerdere populistische bewegingen opgekomen de laatste jaren. De winnaar van de vorige verkiezingen en daardoor grootste partij, de Vijfsterrenbeweging, kan aangemerkt worden als populistisch (Lanzone, 2014). Zij zien zichzelf als beweging tegen de heersende partijen, en voldoen dus aan het klassieke anti-establishment aspect. Daarnaast is er de Lega Nord. Deze partij is opgericht in 1991 en staat bekend om zijn onorthodoxe manier van politiek bedrijven, waarbij andere politici als corrupt worden weggezet (Zaslove, *The Re-Invention of the European Radical Right. Populism, Regionalism and the Italian Lega Nord*, 2011). Oftewel, de partij is anti-establishment. Daarnaast hebben zij veel overeenkomsten met partijen als het Front National. Hierdoor concludeert Zaslove (2011) dat zij een klassiek voorbeeld van een populistische partij zijn. Er is nog een derde populistische partij in Italië, namelijk Forza Italia van Silvio Berlusconi. De partij is niet radicaal populistisch, maar meer centraal (Zaslove, 2008). Berlusconi profileert zichzelf als een gewone burger die het als zakenman ver geschopt heeft. Hij benadrukt dat hij geen echte politicus is. Daarnaast is hij een groot aanhanger van de directe democratie (de wil van het volk) en vindt hij dat politici moeten doen wat ‘het volk’ zegt (Zaslove, 2008). Forza Italia is tijdelijk opgegaan in Popolo Della Libertá (PdL) tussen 2008 en 2014, maar is weer een op zichzelf staande partij sinds 2014. Dit betrof een samenwerking met overwegend niet-populistische partijen, en daarom wordt deze alliantie niet als populistisch beschouwd in dit onderzoek.

Nederland	Duitsland	Frankrijk	Engeland	Italië
PVV	Alternative für Deutschland	Front National	UKIP	Forza Italia
Forum voor Democratie	-	La France Insoumise	-	Vijfsterrenbeweging
-	-	-	-	Lega Nord

Tabel 2: Populistische politieke partijen per land

In Nederland zijn op het moment de partijen VVD, D66, CDA en Christenunie aan het regeren (Kabinet-Rutte III (2017 -), 2017). Daarvoor bestond de regering uit de VVD en de PvdA (Kabinet-Rutte II (2012-2017), 2012), de VVD en het CDA (Kabinet-Rutte I (2010-2012), 2010), het CDA, de PvdA en de Christenunie (Kabinet-Balkenende IV (2007-2010), 2007) en het CDA, de VVD en D66 (Kabinet-Balkenende II (2003-2006), sd).

2003-2006	2007-2010	2010-2012	2012-2017	2017-heden
CDA, VVD & D66	CDA, PvdA & Christenunie	VVD & CDA	VVD & PvdA	VVD, D66, CDA & Christenunie

Tabel 3 – Regerende partijen Nederland sinds 2007

In Duitsland is een coalitie van de partijen CDU/CSU en SPD op het moment aan de macht. Ook van 2005 tot 2009 en van 2013 tot 2017 vormden zij samen de regering (De ministers van Merkel-IV, 2018). Tussen 2009 en 2013 had een coalitie van CDU/CSU en FDP het voor het zeggen in Duitsland (De Ministers van Merkel II, 2009) en voor de periode van Merkel vormden de SPD en de Groenen samen het kabinet (Duitsland, sd).

2002-2005	2005-2009	2009-2013	2013-2017	2017-heden
SPD & Groenen	CDU/CSU & SPD	CDU/CSU & FDP	CDU/CSU & SPD	CDU/CSU & SPD

Tabel 4 – Regerende partijen Duitsland sinds 2002

In Frankrijk is er op het moment een kabinet dat bestaat uit een coalitie van de partijen La Republique en Marche (LRM) en Mouvement Democrate (MoDem). Hiervoor waren, met wisselende premiers, de partijen Parti Socialiste (PS) en Parti Radical de Gauche (PRG) aan de macht van mei 2012 tot mei 2017. Van november 2010 tot mei 2012 was er een kabinet gevormd door UMP en MoDem. UMP had daarvoor al van mei 2007 tot november 2010 in zijn eentje geregeerd (Politieke situatie Frankrijk, sd).

2005-2007	2007-2010	2010-2012	2012-2017	2017-heden
UMP & RPR	UMP	UMP & MoDem	PS & PRG	LRM & MoDem

Tabel 5 – Regerende partijen Frankrijk sinds 2005

In het Verenigd Koninkrijk vormen de Conservatieven (met gedoogsteun) vanaf juli 2016 tot op heden het kabinet. Hiervoor is er een jaar lang (mei 2015 tot juli 2016) ook een kabinet bestaande uit alleen de Conservatieven geweest, onder leiding van een andere premier. De jaren daarvoorafgaand zijn er kabinetten geweest met de Conservatieven en de Liberale Democraten (mei 2010 tot mei 2015), Labour (juni 2007 tot mei 2010) en nogmaals Labour (mei 1997 tot juni 2007) (Verenigd Koninkrijk, sd).

1997-2007	2007-2010	2010-2015	2015-heden
Labour	Labour	Conservatieven & Liberale Democraten	Conservatieven

Tabel 6 - Regerende partijen Verenigd Koninkrijk vanaf 1997

Italië heeft op het moment een rechtspopulistische coalitie als kabinet, bestaande uit de Vijfsterrenbeweging (M5S) en Lega Nord. In de jaren hiervoor is de Democratische Partij (PD) aan de macht geweest, afwisselend met de NCD (tweemaal: februari 2014 – december 2016 & december 2016 – juni 2018), en de Popolo della Liberta (PdL) (april 2013 – februari 2014). De NCD was een afscheiding van de PdL, omdat de PdL de steun aan de regering wilde staken en doorgaan onder de naam Forza Italia. Van november 2011 tot april 2013 was er een technocratisch kabinet, waar geen partijcoalitie bij kwam kijken. Nog eerder was er een kabinet onder leiding van Berlusconi, gevormd door de PdL en Lega Nord (mei 2008 – november 2011), en een verenigd links kabinet, geleid door de zogeheten Olijfboom coalitie van de sociaaldemocraten (DS) en de linkse christenen (DL) (mei 2006 – mei 2008) (Italië, sd).

2005-2006	2006-2008	2008-2011	2013-2014	2014-2016	2016-2018	2018-heden
Verenigd Rechts	Verenigd Links	PdL & Lega Nord	PD & PdL	PD & NCD	PD & NCD	M5S, Lega Nord

Tabel 7 - Regerende partijen Italië vanaf 2005

De test die uitgevoerd gaat worden om te kijken wat de invloed van de economie is op het stemgedrag, is de t-test assuming equal variances. Deze onderzoekt of er een verschil is tussen resultaten van dezelfde groep (in dit geval het gehele scala aan politieke partijen van een land) onder andere omstandigheden. De andere omstandigheden vertalen zich in dit geval naar de staat van de economie van voor en na de kredietcrisis. Het gemiddelde aandeel van de populistische partijen van voor en na de crisis wordt met elkaar vergeleken door de t-test, evenals het gemiddelde aandeel van de zittende partijen van voor en na de crisis. Deze test zal per land uitgevoerd worden, om te kijken naar de verschillen tussen de landen. Zo is de verwachting bijvoorbeeld, dat het effect van de kredietcrisis significant groter is in Italië, omdat de economie daar minder goed hersteld is ten opzichte van de andere onderzochte landen.

De hypothesen luiden als volgt:

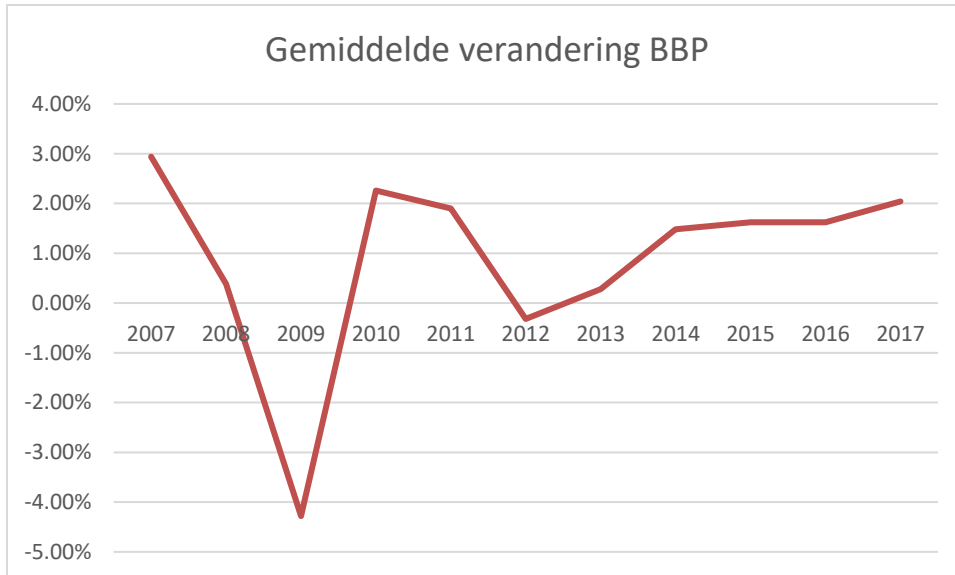
$$H_0: \mu_1 = \mu_2$$

$$H_A: \mu_1 \neq \mu_2$$

Bij de t-test wordt gekeken naar de one-tail uitkomst, omdat slechts onderzocht wordt of de crisis heeft geleid tot een hoger percentage stemmen voor populistische partijen, of een lager percentage stemmen voor zittende partijen.

H4 - RESULTATEN

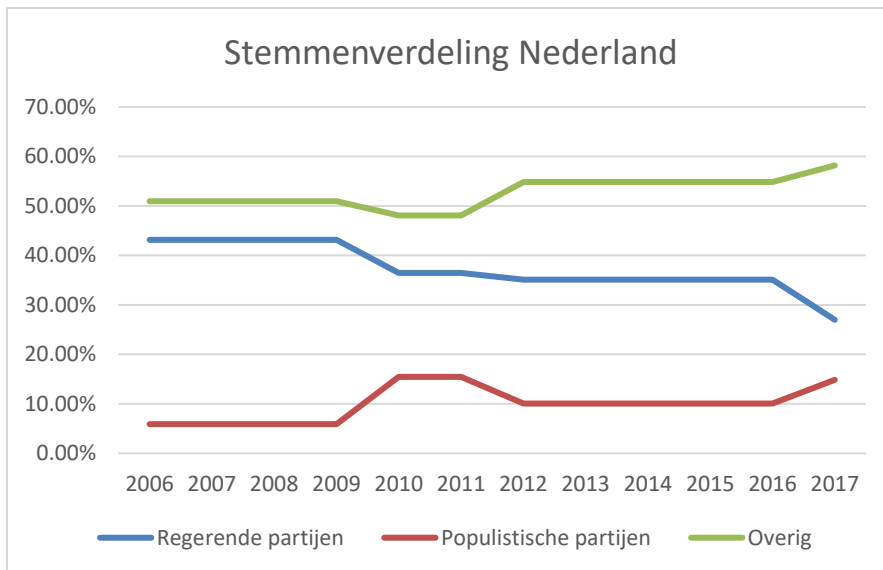
Als eerste is er een histogram gemaakt met de gemiddelde verandering in BBP van de onderzochte landen, per jaar. Hier is duidelijk te zien dat de crisis in 2009 op zijn hoogtepunt was:

Figuur 1: Gemiddelde verandering BBP van Nederland, Duitsland, Verenigd Koninkrijk, Frankrijk en Italië

Het lijkt dus correct dat 2009 is gekozen als grensjaar van de crisis bij de t-testen. Voor elk land staat bij de t-testen een histogram met daarin de verdeling tussen regerende en populistische partijen door de jaren heen.

We beginnen bij Nederland. Verkiezingen zijn geweest in de jaren 2006, 2010, 2012 en 2017. De resultaten zijn als volgt:

Figuur 2: Stemmenverdeling Nederland 2006-2017

	<i>Variable 1</i>	<i>Variable 2</i>
Mean	0,059	0,113
Variance	0	0,001
Observations	3	9
Pooled Variance	0,001	
Hypothesized	Mean	
Difference	0	
df	10	
t Stat	-2,824	
P(T<=t) one-tail	0,009	
t Critical one-tail	1,812	
P(T<=t) two-tail	0,018	
t Critical two-tail	2,228	

Tabel 8: Dependent t-test Nederland populistische partijen

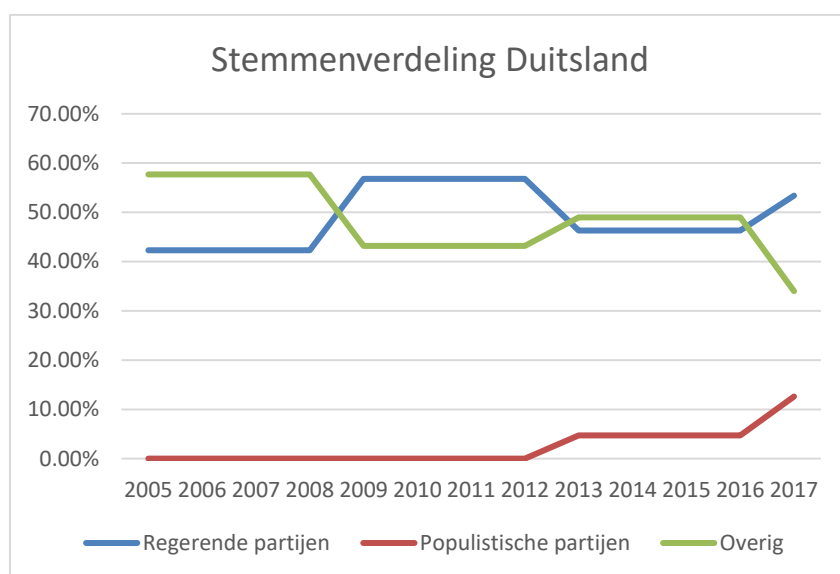
	<i>Variable 1</i>	<i>Variable 2</i>
Mean	0,431	0,354
Variance	0	0,002
Observations	3	9
Pooled Variance	0,001	
Hypothesized Mean Difference	0	

df	10
t Stat	3,181
P(T<=t) one-tail	0,005
t Critical one-tail	1,372
P(T<=t) two-tail	0,001
t Critical two-tail	1,812

Tabel 9: Dependent t-test Nederland zittende partijen

Te zien is dat de one-tail P-waarden respectievelijk 0,009 en 0,005 zijn (zie tabel 8 en 9), hetgeen betekent dat de gemeten gemiddelden voor en na de crisis in Nederland sterk significant verschillen op een niveau van $\alpha=0.05$, zowel voor het aandeel van de populistische partijen als van de regeringspartijen. De kredietcrisis lijkt dus daadwerkelijk invloed te hebben gehad op de Nederlandse politiek. Zij heeft het populisme een impuls gegeven en een omgekeerd effect gehad op de regerende partijen.

Vervolgens bekijken we Duitsland. Verkiezingen zijn geweest in de jaren 2005, 2009, 2013 en 2017. De resultaten zijn als volgt:

Figuur 3: Stemmenverdeling Duitsland 2005-2017

	Variable 1	Variable 2
Mean	0	0,035
Variance	0	0,002
Observations	4	9
Pooled Variance	0,001	

Hypothesized Mean Difference	0
df	11
t Stat	-1,641
P(T<=t) one-tail	0,064
t Critical one-tail	1,796
P(T<=t) two-tail	0,129
t Critical two-tail	2,201

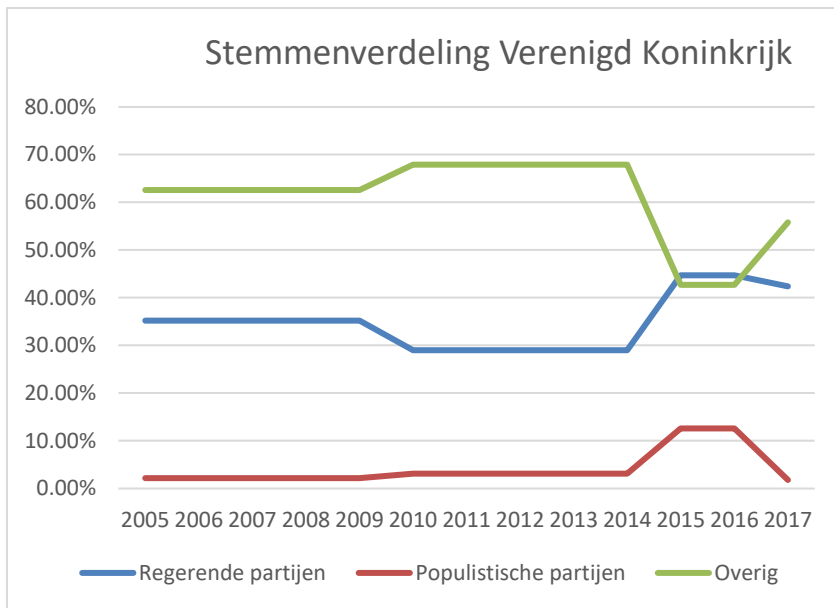
Tabel 10: Dependent t-test Duitsland populistische partijen

	<i>Variable 1</i>	<i>Variable 2</i>
Mean	0,423	0,518
Variance	0	0,003
Observations	4	9
Pooled Variance	0,002	
Hypothesized Mean Difference	0	
df	11	
t Stat	-3,490	
P(T<=t) one-tail	0,003	
t Critical one-tail	1,363	
P(T<=t) two-tail	0,005	
t Critical two-tail	1,796	

Tabel 11: Dependent t-test Duitsland zittende partijen

We zien dat ook hier de one-tail resultaten significant zijn, op een significantieniveau van $\alpha=0,1$. Deze zijn namelijk respectievelijk 0,064 en 0,003 (zie tabel 10 en 11). Dit betekent dat er een zwak significant verschil is in het aantal stemmen voor populistische partijen voor en na de crisis. Ook is er een sterk significant verschil in het aantal stemmen voor regeringspartijen voor en na de crisis, alleen is er sprake van een positief effect, in plaats van het verwachte negatieve effect. De recessie lijkt dus ook hier invloed te hebben gehad, al is er in dit geval sprake van een positief effect op het aandeel van de zittende partijen, en een zwak significant effect op het aandeel van de populistische partijen.

Dan het Verenigd Koninkrijk. Verkiezingen zijn geweest in de jaren 2005, 2010, 2015 en 2017. De resultaten zijn als volgt:

Figuur 4: Stemmenverdeling Verenigd Koninkrijk 2005-2017

	<i>Variable 1</i>	<i>Variable 2</i>
Mean	0,022	0,050
Variance	0	0,002
Observations	4	9
Pooled Variance	0,001	
Hypothesized Mean Difference	0	
df	11	
t Stat	-1,240	
P(T<=t) one-tail	0,120	
t Critical one-tail	1,800	
P(T<=t) two-tail	0,241	
t Critical two-tail	2,201	

Tabel 12: Dependent t-test Verenigd Koninkrijk populistische partijen

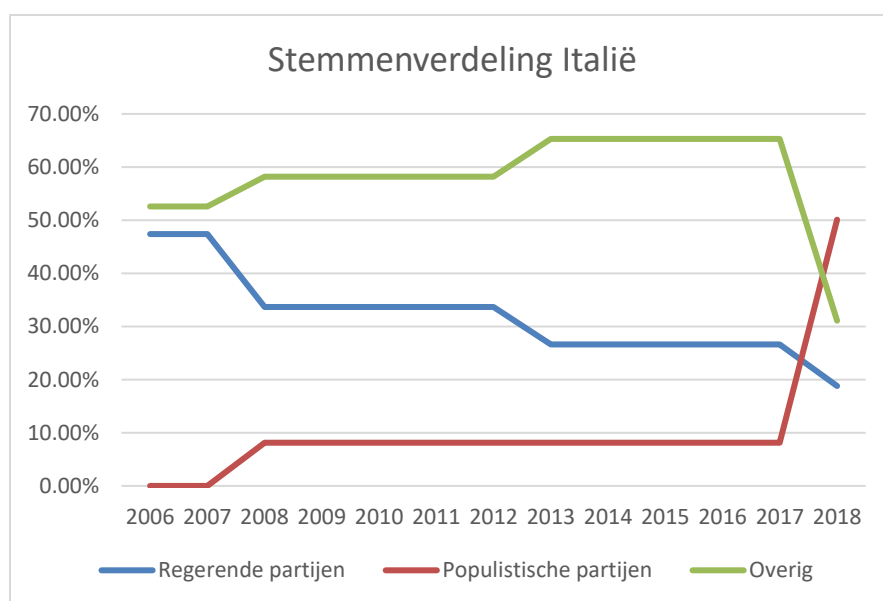
	<i>Variable 1</i>	<i>Variable 2</i>
Mean	0,352	0,347
Variance	0	0,005
Observations	4	9
Pooled Variance	0,004	
Hypothesized Mean Difference	0	
df	11	
t Stat	0,143	

P(T<=t) one-tail	0,444
t Critical one-tail	1,363
P(T<=t) two-tail	0,889
t Critical two-tail	1,800

Tabel 13: Dependent t-test Verenigd Koninkrijk zittende partijen

We zien dat er geen significant verschil is tussen de resultaten voor en na de crisis, op een niveau van $\alpha=0,1$. De one-tail P-waarden zijn met 0,12 en 0,444(!) beiden niet significant. Dit komt misschien doordat de weerslag van de crisis zich in de Engelse politiek vooral geuit heeft in het Brexit referendum. Rond deze tijd zien we ook dat het aandeel van de populisten in het parlement toeneemt. Bij de verkiezingen erna volgt direct een terugslag.

Vervolgens kijken we naar Italië. De verwachting is dat het effect hier het grootst is geweest van alle Europese landen, gezien de nog steeds erbarmelijke staat van de Italiaanse economie. Verkiezingen zijn geweest in de jaren 2006, 2008, 2013 en 2018. De resultaten zijn als volgt:

Figuur 5: Stemmenverdeling Italië 2006-2018

	Variable 1	Variable 2
Mean	0,027	0,123
Variance	0,002	0,018
Observations	3	10
Pooled Variance	0,015	

Hypothesized	Mean
Difference	0
Df	11
t Stat	-1,198
P(T<=t) one-tail	0,128
t Critical one-tail	1,800
P(T<=t) two-tail	0,256
t Critical two-tail	2,201

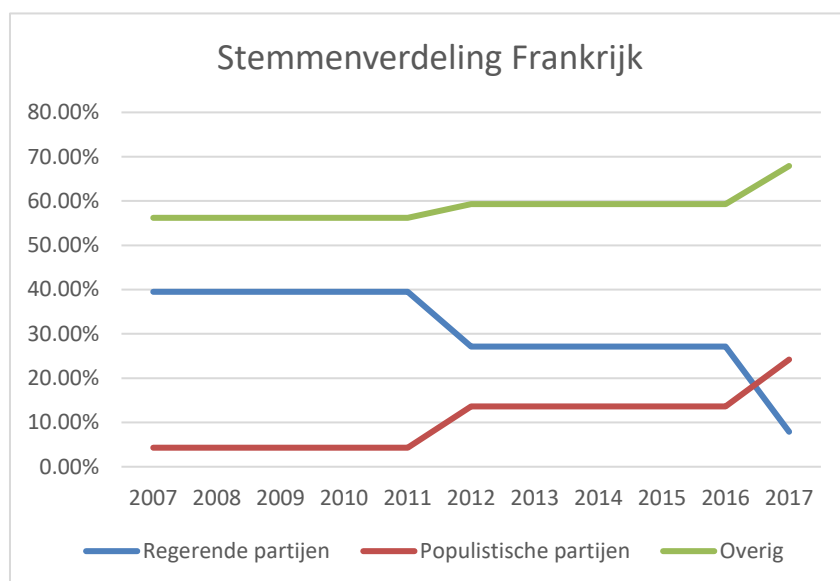
Tabel 14: Dependent t-test Italië populistische partijen

	<i>Variable 1</i>	<i>Variable 2</i>
Mean	0,428	0,287
Variance	0,006	0,002
Observations	3	10
Pooled Variance	0,003	
Hypothesized Mean Difference	0	
Df	11	
t Stat	3,843	
P(T<=t) one-tail	0,001	
t Critical one-tail	1,363	
P(T<=t) two-tail	0,003	
t Critical two-tail	1,800	

Tabel 15: Dependent t-test Italië zittende partijen

Verassend genoeg zit de P-waarde van de one-tail statistiek bij de test op populisme boven de kritieke waarde van 0,1; namelijk 0,128. Het gemiddelde percentage stemmen voor populistten in Italië na de crisis verschilt dus niet significant van het gemiddelde percentage stemmen voor de crisis, op een niveau van $\alpha=0,1$. Aantekening hierbij is wel dat het aandeel van de populistten in 2018 als een raket omhoog is gegaan, namelijk van 8,1% naar 50,1%. Als er geen vervroegde verkiezingen worden uitgeschreven, zal er vermoedelijk over een aantal jaar wel een significante relatie waar te nemen zijn. Het aandeel van de zittende partijen verschilt wel sterk significant voor en na de kredietcrisis, gegeven de one-tail P-waarde van 0,0013. De kredietcrisis lijkt hier voornamelijk effect te hebben gehad op het aandeel in stemmen voor de regeringspartijen.

We kijken als laatste naar Frankrijk. Verkiezingen zijn hier geweest in 2007, 2012 en 2017. De resultaten zijn als volgt:

Figuur 6: Stemmenverdeling Frankrijk 2007-2017

	<i>Variable 1</i>	<i>Variable 2</i>
Mean	0,043	0,117
Variance	0	0,004
Observations	2	9
Pooled Variance	0,004	
Hypothesized Mean Difference	0	
Df	9	
t Stat	-1,539	
P(T<=t) one-tail	0,079	
t Critical one-tail	1,833	
P(T<=t) two-tail	0,158	
t Critical two-tail	2,262	

Tabel 16: Dependent t-test Frankrijk populistische partijen

	<i>Variable 1</i>	<i>Variable 2</i>
Mean	0,395	0,291
Variance	0	0,001
Observations	2	9
Pooled Variance	0,009	
Hypothesized Mean Difference	0	
Df	9	

t Stat	1,416
P(T<=t) one-tail	0,095
t Critical one-tail	1,383
P(T<=t) two-tail	0,190
t Critical two-tail	1,833

Tabel 17: Dependent t-test Frankrijk zittende partijen

Hier is een zwak significant verschil te zien tussen de gemiddelden voor en na de crisis, zowel bij de populisten als bij de zittende partijen, bij een significantieniveau van $\alpha=0,1$. De kredietcrisis lijkt dus invloed te hebben gehad op de Franse politiek, door een positief significant effect op het aandeel van de populistische partijen, en een negatief significant effect op het aandeel van de zittende partijen. Dit verband is echter niet heel sterk.

H5 - CONCLUSIE

Uit de uitkomsten van dit onderzoek kunnen we concluderen dat de kredietcrisis invloed lijkt te hebben gehad op de Nederlandse, Duitse, Italiaanse en Franse politiek, hoewel met wisselende zekerheid doordat sommige testen significantere relaties vonden dan andere. Vooral in Nederland is er een sterk significant effect waar te nemen, namelijk positief voor het populisme en negatief voor de zittende partijen. Ook in Duitsland is er een significant effect te zien, dat voor zittende partijen verrassend genoeg echter positief werkt. De testen met betrekking tot het Verenigd Koninkrijk leverden geen significante resultaten op. Mogelijke verklaring hiervoor is dat de invloed van de economische tegenslag zich in het Verenigd Koninkrijk voornamelijk geuit heeft door middel van het Brexit referendum. Ten tijde van dit referendum zien we een piek in het aantal stemmen voor UKIP, de populistische partij, die daarna ver terugzakt bij de volgende verkiezingen. Mogelijk komt dit door de moeizame Brexit onderhandelingen die volgden op het referendum. Verassend is het niet significant verschil tussen het aandeel van de populisten voor en na de crisis in Italië. Het lijkt echter de moeite waard om een gelijksoortig onderzoek in Italië nog eens over te doen over een aantal jaar, omdat vooral het laatste jaar een explosie van steun voor populisten heeft plaatsgevonden hier. Ondanks dat was het verschil over de gehele periode niet significant. Wel sterk significant was hier het verschil in stemmenaandeel van de zittende partijen, dat fors daalde. Ten slotte is er in Frankrijk een zwak significant effect te zien voor zowel de populisten als de zittende partijen, respectievelijk positief en negatief. De vastgestelde hypothese luidde:

In tijden van economische tegenslag zullen zittende partijen verliezen leiden, terwijl de populistische partijen winnen

Er kan geconcludeerd worden dat dit deels juist is, voor sommige landen komen de resultaten overeen met deze stelling.

Bij vervolgonderzoek zou het interessant zijn om te ontdekken welk effect de vluchtelingen crisis heeft gehad op dit vraagstuk, en of de gevonden resultaten uit dit onderzoek deels daardoor te verklaren zijn. De onderzochte landen hebben immers ook veel vluchtelingen op moeten nemen, hetgeen ook zijn invloed kan hebben gehad op de steun voor populistische regeringspartijen. Ook zou een multivariate regressie met grootheden als BBP en werkloosheid interessant zijn om nog beter te begrijpen of het geobserveerde effect duidelijk toe te wijzen is aan de financiële crisis, of dat er wellicht nog andere factoren zijn die invloed hebben gehad op het hogere aantal stemmen voor populistische partijen.

BIBLIOGRAPHY

- (n.d.). Retrieved from www.verkiezingsuitslagen.nl:
<https://www.verkiezingsuitslagen.nl/verkiezingen/detail/TK20170315>
- Achterberg, P. (2006). Het einde van links en rechts: *Mens & Maatschappij*.
- Alan Marsh, S. M. (2012). Economic voting in a crisis: The Irish election of 2011. *Electoral Studies*, 478-84.
- Alle peilingen van de PVV vanaf 2004*. (2018, Mei 13). Retrieved from Alle Peilingen:
<https://www.allepeilingen.com/index.php/peilingen-politieke-partijen-vanaf-2004-pvv.html>
- Baudet, T. (2017). *Breek het partijkartel*. Vlaardingen: Prometheus.
- Betz, H.-G. (1994). *Radical Right-Wing Populism in Western Europe*. Londen: The Macmillan Press Ltd.
- Bosmans, J., & van Kessel, A. (2011). *Parlementaire geschiedenis van Nederland*. Uitgeverij Boom.
- Bourgeois, E. (1919). *History of Modern France, Volume 2*. Cambridge: University Press.
- Bulmer-Thomas, V. (1996). *Elections before Democracy: The History of Elections in Europe and Latin America*. Palgrave MacMillan.
- Chivers, T. (2017, Juni 7). *From Magna Carta to universal suffrage, the 1000-year history of British democracy*. Retrieved from The Telegraph.
- De Ministers van Merkel II*. (2009, Oktober). Retrieved from Duitslandinstituut.nl:
<https://duitslandinstituut.nl/naslagwerk/176/de-ministers-van-merkel-ii>
- De ministers van Merkel-IV*. (2018, Maart 14). Retrieved from Duitslandinstituut.nl:
<https://duitslandinstituut.nl/naslagwerk/2080/de-ministers-van-merkel-iv>
- De Volkskrant*. (2017, December 16). Retrieved from De Volkskrant:
<https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/rechts-populistische-fpo-heeft-het-voor-elkaar-de-partij-komt-aan-de-macht-in-oostenrijk~b9ac3035/>
- Dewey, J. (1935). *Liberalism and Social Action*. Hillsdale: Hillsdale College.
- Grossman, P. J. (1988). Government and economic growth: A non-linear relationship. *Public Choice*, 193-200.
- Hellwig, T. a. (2007). Voting in Open Economies. The Electoral Consequences of Globalization. *Comparative Political Studies*, 283-306.
- Hough, D. (2017, September 25). *Duitslands AFD en de opkomst van rechts populisme in Europa*. Retrieved from oneworld: <https://www.oneworld.nl/movement/duitslands-afd-en-opkomst-rechts-populisme-europa/>
- Italië*. (n.d.). Retrieved from Europa Nu: <https://www.europa-nu.nl/id/vgaxlcr1jzjv/italie>
- Ivaldi, G. (2018). Populism in France. *Populism Around the World*, 27-47.

- Jamie Bartlett, J. B. (2012). *Demos*. Retrieved from Demos: https://pure.uva.nl/ws/files/1873614/118133_Netherlands_Book_06_web.pdf
- Kabinet-Balkenende IV (2007-2010)*. (2007, Februari 22). Retrieved from Parlement.com: https://www.parlement.com/id/vhnnmt7mqgzh/kabinet_balkenende_iv_2007_2010
- Kabinet-Rutte I (2010-2012)*. (2010, Juni 9). Retrieved from Parlement.com: https://www.parlement.com/id/vij7e8jky5lw/kabinet_rutte_i_2010_2012
- Kabinet-Rutte II (2012-2017)*. (2012, November 5). Retrieved from Parlement.com: https://www.parlement.com/id/vj47glycfix9/kabinet_rutte_ii_2012_2017
- Kabinet-Rutte III (2017 -)*. (2017, Oktober 26). Retrieved from Parlement.com: https://www.parlement.com/id/vkide8m3p1sz/kabinet_rutte_iii_2017
- Key, V. (1964). *Politics, Parties and Pressure Groups*. New York: Crowell.
- Kim, S. (2017). The populism of Alternative for Germany (AfD): an extended Essex school perspective. *Palgrave Communications*.
- Kriesi, H. e. (2016). The electoral consequences of the financial and economic crisis in Europe. *EJPR*.
- Lanzone, M. E. (2014). The "Post-Modern" Populism in Italy: The Case of the Five Star Movement. *Research in Political Sociology*, 53-78.
- NOSop3*. (2017, 05 24). Retrieved from NOS: <https://nos.nl/op3/artikel/2174769-10-jaar-crisis-deel-i-hoe-het-begon.html>
- Ploeg, J. v. (2018, Maart 5). *De Volkskrant*. Retrieved from De Volkskrant: <https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/winst-voor-extreemrechtse-en-populistische-partijen-italie~bc51ae17/>
- Politieke situatie Frankrijk*. (n.d.). Retrieved from Europa Nu: https://www.europa-nu.nl/id/vihmj6h362p6/politieke_situatie_frankrijk
- Powwel, B. W. (1993). A Cross-National Analysis of Economic Voting: Taking Account of the Political Context. *American Journal of Political Science*, 391-414.
- PVV*. (2018, October 15). Retrieved from PVV: <https://www.pvv.nl/36-fj-related/geert-wilders/9555-nederland-moet-weer-een-veilig-land-worden.html>
- Raalte, J. v. (2016, Mei 23). *De Volkskrant*. Retrieved from De Volkskrant: <https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/in-deze-landen-maakt-rechts-populisme-zijn-opmars~bf0524e4/>
- Ram, R. (1986). Government Size and Economic Growth: A New Framework and Some Evidence from Cross-Section and Time-Series Data. *The American Economic Review*, 191-203.
- Ramirez, F. O., Soysal, Y., & Shanahan, S. (1997). The Changing Logic of Political Citizenship: Cross-National Acquisition of Women's Suffrage Rights. *American Sociological Review*, 735-745.
- Rosche, D. (2018, August 30). *NRC*. Retrieved from NRC: <https://www.nrc.nl/nieuws/2018/08/30/ik-ben-bang-voor-de-toekomst-van-duitsland-a1614769>
- RTL Z*. (2018, Mei 28). Retrieved from RTL Z: <https://www.rtlz.nl/algemeen/economie/dit-gaat-er-mis-met-de-italiaanse-economie>

- Seawright, J. (2012). *Party System Collapse. The Roots of Crisis in Peru and Venezuela*. Stanford U Press.
- Steenon, G. P. (1991). *After Marx, Before Lenin*. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press.
- Stevenson, D. (2008). *The Economic Vote. How Political and Economic Institutions Condition Election Results*. Cambridge University Press.
- Thorisdottir, H., Jost, J. T., Liviatan, I., & ShROUT, P. E. (2007). Psychological Needs and Values Underlying Left-Right Political Orientation: Cross-National Evidence from Eastern and Western Europe. *Public Opinion Quarterly*, 175-203.
- Tournier-Sol, K. (2015). Reworking the Eurosceptic and Conservative Traditions into a Populist Narrative: UKIP's Winning Formula? *Journal of Common Market Studies*, 140-156.
- Verenigd Koninkrijk. (n.d.). Retrieved from Europa Nu: https://www.europa-nu.nl/id/vgaxlcr0e01r/verenigd_koninkrijk
- Vossen, K. (2012). Van marginaal naar mainstream? Populisme in de Nederlandse geschiedenis. *Low Countries Historical review*, 28-54.
- Wansink, H. (2017, Januari 21). *De Volkskrant*. Retrieved from De Volkskrant: <https://www.volkskrant.nl/columns-opinie/waarom-het-populisme-een-blijvertje-is~b314e731/>
- Zaslove, A. (2008). Here to Stay? Populism as a New Party Type. *European Review*, 319-336.
- Zaslove, A. (2011). *The Re-Invention of the European Radical Right. Populism, Regionalism and the Italian Lega Nord*. Londen: McGill-Queen's University Press.